

Tomczak, Andrzej

Kształcenie kandydatów do pracy w archiwach w pierwszych latach Polski Ludowej : działalność Adama Stebelskiego

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 16 (114), 7-28

1980

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Archiwistyki

Andrzej Tomczak

KSZTAŁCENIE KANDYDATÓW DO PRACY W ARCHIWACH
W PIERWSZYCH LATACH POLSKI LUDOWEJ
DZIAŁALNOŚĆ ADAMA STEBELSKIEGO

Rozwój archiwów w ciągu XIX w. spowodował już w tym stuleciu powstanie pierwszych szkół archiwalnych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego nastąpił dalszy ich rozwój. W Polsce jednak przed 1939 r. problem kształcenia kandydatów do pracy w archiwach nie został rozwiązany ani w postaci powołania odrębnej szkoły, ani stworzenia studiów archiwalnych w obrębie uniwersytetów. Potrzebę kształcenia rozumiano jednak i podejmowano w tym zakresie rozmaite inicjatywy¹. W pewnym zakresie wykładano także archiwistykę na uniwersytetach polskich. Na wszystkich jako jedną z nauk pomocniczych historii, na wybranych (Poznań, Warszawa, Wilno) w niektórych latach także jako osobny przedmiot².

Odbudowę polskiej służby archiwalnej po zniszczeniach drugiej wojny światowej podjęło w 1945 r. pokolenie archiwistów, które weszło na ogół do archiwów rychło po 1918 r., a tuż przed 1939 r. zaczynało dochodzić do stanowisk kierowniczych. Byli to ludzie pamiętający międzywojenne dyskusje nad kształceniem archiwistów i doskonale rozumiejący potrzeby kadrowe odbudowywanych archiwów. Wielu też bezpośrednio włożyło wiele zapału w sprawę odpowiedniego zorganizowania nauczania przyszłych archiwistów. Na ich czoło wysunął się w latach 1945—1953 niewątpliwie Adam Stebelski.

Był on już wówczas doświadczonym archiwistą, posiadającym także pewne doświadczenie pedagogiczne. Urodzony w 1894 r.³, studia średnie

¹ A. Tomczak, *Archiwistyka polska (1918—1969). Z dziejów kształtowania się dyscypliny naukowej i jej nazwy*, Rocznik Biblioteki Narodowej t. 7, 1972, s. 140—144.

² Ibid., Również tenże, *Archiwistyka w uniwersyteckim kursie nauk pomocniczych historii*, [w:] *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii I*, Katowice 1972, s. 82.

³ Dane biograficzne zob. hasło *Stebelski Adam* w *Słowniku Archiwistów Pol-*

odbywał w Łodzi, wyższe — w latach 1915—1922 — na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim. Studiował na Wydziale Prawa i tu przy Józefie Siemieńskim sprawował przez 2 lata funkcje asystenta. W ślad za swym mistrzem przeszedł do służby w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, najpierw (od 1923 r.) jako asystent, następnie (1928) archiwista, wreszcie (od 1938 r.) kustosz. Od wiosny 1939 r., po przejściu Siemieńskiego na Uniwersytet Jagielloński, objął obowiązki dyrektora Archiwum. Praca w czołowym polskim archiwum, jakim było niewątpliwie w tym okresie Archiwum Główny, uczyniło ze Stebelskiego znakomitego archiwistę. Wykonał w Archiwum wiele nieraz skomplikowanych prac archiwalnych, opublikował także lub zgromadził w maszynopisach szereg prac archiwoznawczych oraz historycznych (tyczących głównie regionu łódzkiego). Czynny społecznie organizował m.in. w Łodzi w 1937 r. wspólnie z Zygmuntem Lorentzem i przy pomocy Łódzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego — kurs archiwalny. Prowadził także na kursach archiwalnych, zorganizowanych w Warszawie przy Archiwum Akt Dawnych, wykłady z archiwistyki oraz o pruskich rejestraturach w archiwach polskich. Doktoryzował się dopiero po zakończeniu II wojny światowej na podstawie jednej ze swych prac przedwojennych — maszynopis rozprawy doktorskiej przygotowywanej pod kierunkiem Siemieńskiego spłonął w powstaniu warszawskim.

Okres II wojny światowej upłynął Stebelskiemu w Warszawie, m.in. na zabezpieczaniu i ratowaniu zasobu Archiwum Głównego, zwłaszcza podczas powstania i po powstaniu warszawskim. Po wyzwoleniu Warszawy zajął się reaktywowaniem Archiwum Głównego, na dyrektora którego otrzymał nominację. Brał czynny udział w życiu powojennym archiwów polskich i w ciągu kilku lat pomnożył swój dorobek naukowy, pisząc prace nie tylko z zakresu archiwoznawstwa, ale także teorii i metodyki archiwalnej.

Stebelski poruszył problem kształcenia kadr dla archiwów już w pierwszych miesiącach 1945 r. W kwietniu tego roku rozmawiał o możliwości prowadzenia wykładów z archiwistyki w Łodzi z Ludwikiem Kolkowskim przewidzianym na prorektora organizowanego tam uniwersytetu⁴. Być może ta właśnie rozmowa skłoniła go do zredagowania i złożenia w dniu 21 tego miesiąca władzom uniwersytetu notatki „w sprawie wykładów zleconych z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa”⁵.

skich (w druku). Także: P. Bańkowski, *Adam Stebelski (1 VII 1894—6 VII 1969)*, Archeion LIII, 1970, s. 295—302 — także bibliografia prac drukowanych; M. H. Serejski, *Adam Stebelski*, Kwartalnik Historyczny, 77, 1970, s. 526—529.

⁴ Według relacji doc. dr Wandy Maciejewskiej, em. pracownika Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

⁵ Notatka ta zachowała się w teczce akt personalnych Stebelskiego w Archiwum UŁ, sygn. 2665 i jest opublikowana w aneksie do niniejszego artykułu. Brak na niej

Notatka ta jest rodzajem małego memoriału uzasadniającego potrzebę odrębnych wykładów z archiwistyki oraz kreślącego ich program.

Wybór nowo organizowanego uniwersytetu w Łodzi, jako adresata memoriału, mógł być spowodowany dawniejszymi związkami Stebelskiego z tym miastem. Może popchnęła go w tym kierunku rozmowa z Kolanekowskim, może też spodziewał się łatwiej uzyskać wykłady (niewątpliwie składając memoriał myślał o sobie jako o wykładowcy) na nowym uniwersytecie, niż na starym warszawskim.

Sam memoriał jest dziś ciekawym dokumentem. Składa się z dwóch odrębnych części: pierwsza zawiera uzasadnienie potrzeby wykładów dla archiwistów, druga — program wykładów. Uzasadnienie składa się z kolei także z dwóch części. Pierwsza dowodzi potrzeby wyodrębnienia wykładów archiwistyki w ślad za wyodrębnieniem archiwistyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Druga zwraca uwagę na potrzeby kadrowe archiwów polskich.

Ciekawe są próby szacunku rozwoju kadry archiwalnej. Archiwa państwowe miały — według Stebelskiego — zatrudniać personel naukowy w liczbie 120 osób, archiwa miejskie do 80, kościelne do 40, archiwa różnych instytucji do 60, razem archiwa ok. 300 osób. Do tego dodać należało ok. 200 pracowników największych składnic akt w kraju (archiwów zakładowych), czyli ogólna liczba archiwistów urastała do 500 osób.

Jak dziś wiadomo, rzeczywistość znacznie wyprzedziła przewidywania Stebelskiego. Wprawdzie pod koniec 1945 r. archiwa państwowe zatrudniały tylko 64 pracowników, ale już w 6 lat później było w nich zatrudnionych 429 osób, w tym 217 właściwych archiwistów o przygotowaniu naukowym. Po włączeniu do archiwów państwowych w 1952 r. archiwów miejskich personel wzrósł do 561 osób (w tym 324 właściwych archiwistów)⁶. Jeżeli zaś dodamy inne wymienione w memoriale rodzaje archiwów, okaże się, że zawód archiwisty wykonywało wówczas w Polsce już blisko 1000 osób, a więc dwukrotnie więcej niż przewidywał Stebelski.

W memoriale próbowano wyliczyć, że przy 500-osobowej obsadzie archiwów potrzeba będzie rocznie ok. 25 nowych absolwentów. Stosując te same kryteria, trzeba by tu dla dwukrotnie większej obsady podać i dwukrotnie większą liczbę absolwentów, czyli 50 osób.

Nie można dziś oczywiście oceniać negatywnie braku w pełni trafnej oceny możliwości rozwoju polskich archiwów u dyrektora Archiwum

podpisu autora. Być może notatka została złożona z listem Stebelskiego, którego wszakże w aktach nie ma. Nie natrafiłem na kopię notatki w spuściźnie po Adamie Stebelskim przechowywanej w Archiwum Głównym. Pod notatką: „Łódź dn. 21 IV 1945”.

⁶ Zob. J. Kazimierski, *Personel archiwów państwowych w latach 1945—1964*, Archeion XLI, 1964, s. 37.

Głównego wczesną wiosną 1945 r. Raczej należy podnieść fakt, że żądał on już u zarania odbudowy polskiej służby archiwalnej zwrócenia „baczniejszej uwagi na kształcenie w zakresie archiwistyki naszej młodzieży, niż to miało miejsce do tej pory”⁷. Warto przypomnieć, że napisano to jeszcze przed zakończeniem działań wojennych!

Postulowane wykłady nazwał Stebelski wykładami z „archiwistyki i archiwoznawstwa”. Użył tu terminologii stosowanej przez większość archiwistów warszawskich w okresie międzywojennym, którzy przez termin „archiwistyka” rozumieali problemy teorii i metodyki archiwalnej i przeciwstawiali go terminowi „archiwoznawstwo” pojmowanemu jako wiedza o archiwach i archiwaliach⁸.

Program wykładów dzielił materiał nauczania na 3 części: „rozwój form kancelaryjnych i ich analiza”, „akta w archiwum”, „archiwa polskie”. Część pierwsza przewidywała wyłożenie podstawowych wiadomości o aktach w kancelarii. Jest w niej w gruncie rzeczy więcej dyplomatyki niż archiwistyki. Trzeba jednak przypomnieć, że w owym okresie historycy i archiwiści polscy za przedmiot dyplomatyki uznawali raczej tylko dokument sensu stricto i to średniowieczny, natomiast problematykę aktu nowożytnego zaliczali właśnie do archiwistyki⁹. Część druga jest wykładem metodyki archiwalnej w rozwoju historycznym (postępowanie z aktami w archiwach od czasów najdawniejszych po współczesne). Wreszcie część trzecia zawiera historię archiwów polskich ujętą poszczególnymi okresami ustrojowymi. W skonstruowaniu tej części widać wyraźnie, że autorem był archiwista o wykształceniu prawniczym.

Tak nakreślony program wypada dziś z pewnej już perspektywy ocenić dodatnio. Zawierał w zasadzie wszystkie ważniejsze elementy wiedzy specjalistycznej potrzebnej archiwście. W stosowanych obecnie programach specjalizacji archiwistycznych na uniwersytetach polskich — choć są one niewątpliwie bardziej pełne i wszechstronne — można napotkać te same elementy i to nieraz ujęte bardzo podobnie. I dziś wyklada się „rozwój form kancelaryjnych”, „metodykę archiwalną” i „dzieje archiwów”, choć w innym nieraz zakresie i innym układzie.

Memoriał Stebelskiego trafił w Łodzi na podatny grunt. Od marca działał już w mieście komitet organizacyjny wyższej uczelni z Teodorem Viewegerem na czele¹⁰, który wyznaczył tymczasowym organizatorem

⁷ Z zakończenia pierwszej części memoriału — zob. aneks s. 19.

⁸ Zob. A. Tomczak, *Archiwistyka polska...*, s. 132—133.

⁹ Tak czynił to w tym samym czasie Aleksander Gieysztor — zob. jego „Naukę o archiwach” w *Zarys nauk pomocniczych historii*, Warszawa—Łódź 1945, s. 120—140.

¹⁰ J. Muszkowski, *Komitet Organizacyjny uczelni państwowej w Łodzi (marzec—czerwiec 1945 roku)*, [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego (1945—1950)*, pod red. B. Baranowskiego i K. Dudy-Dziewierz, Łódź 1952, s. 29.

Wydziału Humanistycznego historyka Włodzimierza Dzwonkowskiego, przychylnego Stebelskiemu¹¹. W dniu 4 czerwca 1945 r. wpłynęło do władz podanie Stebelskiego o powierzenie mu wykładów¹². Poparte przez Ludwika Kolankowskiego i Mariana Serejskiego zostało załatwione pozytywnie. Na decyzję władz uniwersytetu mógł wpłynąć w pewnym stopniu także fakt, że organizowano w Łodzi wówczas także kształcenie bibliotekarzy. Powstałe pod kierownictwem Jana Muszkowskiego (członka komitetu organizacyjnego uniwersytetu) studium bibliotekoznawstwa oparte było wprawdzie najpierw o Państwowy Instytut Książki, ale potem zostało włączone do uniwersytetu¹³.

Stebelski rozpoczął wykłady z nowym rokiem akademickim 1945/1946 i prowadził je następnie aż do roku 1951/1952 włącznie w wymiarze 2 godzin tygodniowo¹⁴. Wykładał w zasadzie w oparciu o program naszkicowany w omówionym wyżej memoriale, zaczynał jednak od pominiętego tam wstępu, w którym podawał ogólne dane o archiwistyce, archiwach, wyjaśniał najważniejsze terminy i omawiał podstawową literaturę¹⁵. Wykłady odbywały się w lokalu ówczesnego Archiwum Miejskiego (w dawnej sali obrad rady miejskiej) w byłym ratuszu przy Placu Wolności 1, co dwa tygodnie. Wykład Stebelskiego był dość suchy, ale jasny i klarowny. Miał też zawsze sporo słuchaczy. Wykład kończył się colloquium, a informację o jego wynikach wraz z listą studentów przysyłał wykładowca do Wydziału Archiwów Państwowych (potem Naczelnej Dyrekcji Archiwów)¹⁶.

Wykłady dawały przygotowanie teoretyczne. Brak ćwiczeń z przedmiotu uniemożliwiał przygotowanie praktyczne. Aby temu zaradzić Stebelski, jako dyrektor Archiwum Głównego, urządził latem 1946 r. dla

¹¹ O przychylności Dzwonkowskiego świadczy zredagowana przez niego, nieco jednak później, opinia o Stebelskim przechowana także w Archiwum UŁ, sygn. 2665.

¹² Archiwum UŁ, sygn. 2665.

¹³ M. H. Serejski, *Pierwsze pięć lat humanistyki na Uniwersytecie Łódzkim*, [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego...*, s. 70.

¹⁴ Zachowały się pisma rektora powierzające Stebelskiemu wykłady na wszystkie te lata — Archiwum UŁ, sygn. 2665.

¹⁵ Notatki z wykładów przechował autor niniejszego artykułu, który uczęszczał na nie w roku akademickim 1945/1946. W spuściźnie po Stebelskim w Archiwum Głównym zachowały się także notatki z wykładów pióra Czesławy Ohryzko (później Włodarskiej), przesłane profesorowi w swoim czasie do autoryzacji w związku z projektem wydania skryptu.

¹⁶ W aktach własnych NDAP — sygn. II/219 — zachowała się informacja z 26 VII 1951 r. stwierdzająca, że colloquium zdali: Trela Jan, Wiśniewska Halina, Łyszkowska Alicja, Wesołowska-Mroczkowska Mirosława, Fijałek Jan, Bandurka Mieczysław, Kołodziejczak Mieczysław, Janecka Stanisława, Godlewska Danuta, Okulicz Genowefa, Bekasówna Irena, Nowak Danuta, Zielińska Michalina, Szukalski Józef.

wybranych studentów praktyki w swoim Archiwum mieszczącym się wówczas w oficynach Pałacu pod Blachą. Praktykanci otrzymali możliwość zakwaterowania w jednej z oficyn. Prowadzili prace porządkowe w magazynie archiwalnym, na który obrócono dawną bibliotekę królewską¹⁷. Do ich obowiązków należało także kopiowanie tekstów lustracji dóbr królewskich 1564/1565 z obszaru Wielkopolski i Kujaw¹⁸. Dyrektor sam dozorował praktykantów, opiekując się nimi wszechstronnie. Opro- wadzał m.in. także po ocalałych i zniszczonych zabytkach Warszawy wy- raźnie dbając o to, by praktyka dała studentom coś więcej niż tylko fachową wiedzę archiwalną. Podobną praktykę urządzono i w roku na- stępnym, z tym, że Stebelski dysponując już większym personelem po- wierzał zajmowanie się studentami swoim podwładnym¹⁹.

Wykłady na uniwersytecie w Łodzi i praktyki w Archiwum Głównym w pierwszych latach powojennych były własną inicjatywą Stebelskiego, która w rezultacie przyniosła przeszkolenie w zakresie archiwistyki znacznej liczby studentów. Wielu z nich bezpośrednio po studiach za- siliło szeregi archiwistów w archiwach państwowych.

Rezygnacja z wykładów w Łodzi nastąpiła w związku z podjęciem przez Stebelskiego wykładów dla archiwistów na Uniwersytecie Warszaw- skim. Wiązało się to już jednak nie tylko z jego własnymi inicjatywami, ale z nowymi formami kształcenia archiwistów wypracowanymi przez resort szkolnictwa wyższego oraz władze archiwalne.

Zanim wprowadzono nauczanie archiwistów na uczelni warszawskiej, Wydział Archiwów Państwowych przywrócił — już w końcu lat czter- dziestych — instytucję stypendystów-praktykantów w archiwach, która funkcjonowała nieźle przez kilka lat przedwojennych. Stypendia otrzy- mywali studenci starszych lat historii obowiązani w zamian do pracy w archiwach (po ok. 720 godz. w roku) w ciągu dwóch lat²⁰. Zgodnie

¹⁷ W 1946 r. pracował tam jako praktykant wspólnie z Jerzym Włodarczykiem autor niniejszego artykułu, a także Czesława Ohryzko (później — Włodarska) i Bar- bara Smoleńska.

¹⁸ Praca ta zaowocowała po latach edycją źródłową: *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564—1565*, cz. I, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko- -Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961; cz. II wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.

¹⁹ Odbywający praktykę w Archiwum Głównym także w r. 1947 autor niniej- szego artykułu pracował pod kierunkiem Jadwigi Karwasińskiej.

²⁰ Dwuletni plan szkolenia z 30 stycznia 1951 r. przewidywał na roku pierwszym udział stypendystów w kursie archiwalnym organizowanym przez Naczelną Dy- rekcję Archiwów (112 godz. wykładów, 120 godz. ćwiczeń z paleografii, 488 zajęć praktycznych) lub normalną praktykę w archiwum (60 godz. konwersatorium, 120 godz. paleografii, 540 godz. zajęć praktycznych); na roku drugim — 720 godz. zajęć w poszczególnych pracowniach i oddziałach archiwum. — NDAP, akta własne, sygn. II/219.

z planem praktyk ułożonym przez władze archiwalne rok pierwszy miał dać więcej przygotowania teoretycznego, czy wstępnego (m.in. urządzano dla studentów ćwiczenia z paleografii), rok drugi był poświęcony na prace praktyczne w poszczególnych oddziałach archiwów. Do placówek archiwalnych przyjmujących stypendystów obok archiwów w Bydgoszczy, Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu należało także Archiwum Główne w Warszawie²¹. Stebelski jako dyrektor sprawował ogólny nadzór nad praktykantami, zajęcia z nimi mieli doświadczeni archiwiści, m.in. Kazimierz Konarski i Adam Wolff. Wśród stypendystów była liczna gromadka uczniów Stebelskiego z Uniwersytetu Łódzkiego, ci jednak najczęściej odbywali praktyki w Łodzi²².

Akcja stypendystów-praktykantów dała służbie archiwalnej, szybko rozwijającej się na początku lat pięćdziesiątych, szereg zdolnych pracowników, została jednak zlikwidowana w związku z wprowadzeniem kształcenia archiwistów w sposób zorganizowany na wybrane uniwersytety. Dyskusja na ten temat trwała już od r. 1948²³, dopiero jednak od roku akademickiego 1951/1952 uruchomiono na kierunkach historii (na III roku studiów) uniwersytetów w Toruniu i w Warszawie specjalizacje archiwistyczne oparte o nowo powołane na obydwu uczelniach Katedry Archiwistyki²⁴.

Umiejscowienie specjalizacji archiwistycznej m.in. w Warszawie było wynikiem oczywistych potrzeb kadrowych archiwów warszawskich, miało jednak swoje uzasadnienie także w fakcie nagromadzenia w stolicy wielu wybitnych archiwistów-pracowników nauki, którzy mogli się podjąć prowadzenia zajęć dydaktycznych. Moment powołania specjalizacji zbiegł się z reorganizacją uniwersytetu i reorganizacją procesu dydaktycznego. Zimą 1951 r. rozpadł się dawny Wydział Humanistyczny, powstał natomiast osobny Wydział Historyczny²⁵. Oparciem dla studium historii stał się Instytut Historyczny, na którego czele stanął wieloletni archiwista Archiwum Oświecenia Tadeusz Manteuffel²⁶. Wśród profesorów historii w Instytucie było zresztą więcej dawnych archiwistów, by wymienić choćby Henryka Jabłońskiego, czy Stefana Kieniewicza.

²¹ Np. w roku akademickim 1950/1951 miało 5 stypendystów, z których dwoje podjęło następnie pracę w tym Archiwum i pracuje w nim do dziś (Barbara Rudawska i Józef Płocha) — *ibid.*

²² W roku akademickim 1950/1951 byli to: Anna Niedźwiedzka-Poniatowska, Mieczysław Bandurka, Mieczysław Kołodziejczak i Aleksander Świeżawski — *ibid.*

²³ A. Tomczak, *Archiwistyka polska...*, s. 145.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Archiwum UW, Wydz. Hum., 4 — pismo Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z 15 II 1951 r.

²⁶ Już na posiedzeniu Rady Wydziału Humanistycznego 4 IV 1950 r. przy zatwierdzeniu projektu statutu Instytutu Historycznego (istniejącego, z przerwą

Bezpośrednio specjalizacją archiwistyczną miała się zajmować projektowana Katedra Archiwistyki. Do jej pełnego zorganizowania i obsadzenia jednak nie doszło. Zajęcia na specjalizacji powierzone bywały początkowo archiwistom warszawskim w ramach godzin zleconych. Dopiero kiedy w roku akademickim 1952/1953 Rektorat zakwestionował te godziny, Wydział Historyczny wystąpił do władz uczelni z projektem innego rozwiązania sprawy: w piśmie z dnia 9 stycznia 1953 r. stwierdzono „Dziekana widzi możliwość zapewnienia całości studium archiwistyki przez utworzenie etatu samodzielnego pracownika nauki w 2 lub 3 stopniu służbowym i powołanie nań dra Adama Stebelskiego, dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych”²⁷. Postulat Wydziału Historycznego został zrealizowany. Stebelski otrzymał nominację na samodzielnego pracownika naukowego w Instytucie z dniem 1 marca 1953 r.²⁸ W *Składzie Uniwersytetu na rok ak. 1952—1953* umieszczono też pozycję: „Katedra Archiwistyki. Kierownik — vacat. Samodzielny pracownik nauki — dr Adam Stebelski”²⁹.

Specjalizację archiwistyczną wprowadzono na III roku studiów historii. W jej programie znalazły się dwa przedmioty: historia ustroju administracyjnego ziem polskich (60 godz. wykładów) oraz archiwistyka (90 godz. wykładów i 60 godz. ćwiczeń)³⁰. Program historii ustroju przygotował sam Stebelski³¹, program archiwistyki miała opracować komisja w składzie: Aleksy Bachulski, Kazimierz Konarski, Adam Wolff. Wobec śmierci Bachulskiego komisja pracowała w uszczuplonym składzie i przedłożyła gotowy projekt dyrektorowi Instytutu Historycznego 12 czerwca 1951 r.³² W komentarzu do programu jego autorzy podkreślali, że „jest on jednolity bez względu na to, czy słuchacze będą pracować w przyszłości nad aktami dawnymi, czy nowymi. Jest to konieczne ze względów metodycznych dla osiągnięcia jednolitego przygotowania pracowników służby archiwalnej”.

Program archiwistyki przewidywał podział całego materiału na

w okresie wojny, od r. 1930) zatwierdzono także kandydaturę „ob. Dziekana Mantuffla na Dyrektora Instytutu”. Dopiero jednak pismem Ministra z dn. 19 VII 1952 r. została zatwierdzona nominacja z ważnością od 1 IX 1952 — Archiwum UW, Wydz. Hum., 4, Protokoły Rady Wydziału Historycznego 18 IV 1951 — 6 XII 1955.

²⁷ Archiwum UW, K 1531.

²⁸ Pismem Rektora Uniwersytetu z 2 IV 1953 r. — Archiwum UW, K. 1531.

²⁹ *Skład Uniwersytetu Warszawskiego na rok akademicki 1952/1953*, Warszawa 1953, s. 42—43.

³⁰ Siatka godzin na specjalizacji archiwistycznej zachowała się w spuściznie Adama Stebelskiego w Archiwum Głównym.

³¹ Tekst zachował się także w spuściznie w Archiwum Głównym. Przesłał go Stebelski dyrektorowi Instytutu 19 IV 1951 r. — NDAP, akta własne, sygn. II/215.

³² NDAP, akta własne, sygn. II/215.

3 główne części: 1 — archiwistyka analityczna (metodyka archiwalna ujęta według rodzajów pracy w archiwum) obejmująca także rozwój form kancelaryjnych, 2 — archiwistyka opisowa (historia archiwów w Polsce i w wybranych krajach europejskich), 3 — archiwistyka organizacyjna (organizacja aktualna służby archiwalnej i pracy w archiwach). Ćwiczenia miały być prowadzone tylko z archiwistyki analitycznej. Zajęcia były rozłożone na obydwie semestry III roku nauczania. Program specjalizacji warszawskiej, jak z przedstawionego obrazu wynika, bardziej rozbudowany niż program realizowany przez Stebelskiego w Łodzi, wykazywał z nim wiele elementów wspólnych. Niewątpliwie też autorzy programu, sami pracownicy Archiwum Głównego, konsultowali ze swym dyrektorem projekt przed złożeniem go w Instytucie. Otrzymała go też do wiadomości Naczelna Dyrekcja Archiwów³³.

Jesienią 1952 r. Adam Stebelski i Adam Wolff złożyli dyrektorowi Instytutu swoją opinię o programie z perspektywy jego realizacji w ciągu roku. Stwierdzili, że wytrzymał próbę życia, że trzeba go realizować w dotychczasowym wymiarze godzin, proponowali w przyszłości rozciągnąć zajęcia specjalizacyjne poza III rok studiów³⁴. Rzeczywiście program stanowił podstawę nauczania także w roku akademickim 1952/1953, jednak na żądanie Ministerstwa trzeba było zmniejszyć wykłady z archiwistyki o 30 godzin³⁵.

Obsada zajęć na specjalizacji wyglądała następująco: Stebelski wykladał historię ustroju administracyjnego, wykłady z archiwistyki były podzielone między nim a Wolffem, ćwiczenia prowadziła Jadwiga Janowska³⁶. Miał więc Stebelski w realizacji programu do pomocy osoby, z którymi był związany przez pracę w Archiwum Głównym i które niedawno uzyskały stopnie naukowe na Uniwersytecie Warszawskim: Janowska — doktora, Wolff — docenta. Habilitacja Wolffa w 1950 r. była także habilitacją z nauk pomocniczych historii ze szczególnym uwzględnieniem archiwistyki³⁷.

³³ Zachował się egzemplarz przesłany do wiadomości Naczelnej Dyrekcji (NDAP, akta własne, sygn. II/215); na podstawie tekstu tego właśnie egzemplarza wydrukowano program w aneksie do niniejszego artykułu. Obecny stan Archiwum UW uniemożliwia odszukanie tekstu złożonego w Instytucie Historii.

³⁴ NDAP, akta własne, sygn. II/216. Pismo z 24 IX 1952 r.

³⁵ Wykaz zajęć zleconych Wydziału Historycznego skierowano do Rektoratu dla zatwierdzenia 30 XII 1952 r., powtórny wykaz zajęć na specjalizacji archiwistycznej (po ich skreśleniu przez Rektorat) — 9 I 1953 r. — wymieniają one już tylko 60 godz. archiwistyki w roku. — Archiwum UW, K 1351.

³⁶ Ibid.

³⁷ Pismo Ministra Szkolnictwa Wyższego i Nauki z 18 VII 1950 — zatwierdzające habilitację Adama Wolffa w zakresie historii Polski wieków średnich ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień ustrojowych oraz nauk pomocniczych historii

Jako uzupełnienie zajęć uniwersyteckich dla studentów zorganizowano czterotygodniowe praktyki w archiwach w Kielcach, w Krakowie, w Łodzi oraz w Warszawie w Archiwum Głównym i Archiwum Akt Nowych³⁸. Praktyki w Archiwum Głównym prowadził zwykle Kazimierz Konarski, Stebelski jednak sprawował ogólny nadzór, często sam witał studentów, a w 1953 r. sporządził osobiście sprawozdanie z przebiegu praktyk³⁹.

Przez specjalizację archiwistyczną Uniwersytetu Warszawskiego przeszły dwa roczniki: studenci III roku historii w roku akademickim 1951/1952 oraz 1952/1953. Limit przyjęć wynosił 20 osób⁴⁰ i w rzeczywistości liczba archiwistów każdego rocznika mniej więcej tyle wynosiła⁴¹.

Zdawało się, że potrzebne w Warszawie i dobrze zapoczątkowane kształcenie archiwistów na uniwersytecie będzie się rozwijało nadal. Tymczasem już w 1953 r. nie przeprowadzono — być może w związku z kolejną reformą studiów — w ogóle rekrutacji na specjalizację archiwistyczną (także w Toruniu⁴²), a w 1954 r. poniechano całkiem myśli o jej dalszym prowadzeniu na Uniwersytecie Warszawskim. W związku z tym rektor uniwersytetu nie przedłużył umowy ze Stebelskim jako samodzielnym pracownikiem nauki na dalsze lata⁴³. Trudno w tej chwili

ze szczególnym uwzględnieniem archiwistyki → podane do wiadomości Rady Wydziału Humanistycznego UW 3 X 1950 r. — Archiwum UW, Wydz. Hum., 4.

³⁸ W 1952 r. odbywali praktyki: w Kielcach 1 student, w Krakowie — 2, w Łodzi — 6, w Archiwum Głównym w Warszawie — 6, w Archiwum Akt Nowych — 4, we Wrocławiu — 1. Wśród praktykantów byli czynni później archiwiści: Hanna Dymnicka, Maria Hałówna (Woźniakowa), Maria Kłaput (Wrzoskowa), Jan Milczarek, Mieczysław Motas, Bronisława Pisarek (Spyra), Julia Wasiak. Z praktykantów kolejnego rocznika zostali w archiwach m.in. Jan Kozłowski, Bohdan Kroll i Ryszard Wołoszyński — NDAP, akta własne, sygn. II/216 i II/218.

³⁹ NDAP, akta własne, sygn. II/218.

⁴⁰ Zarządzenie Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z 22 V 1952 r. w sprawie kierowania studentów na praktyki mówiło o 58 studentach III r. historii na uniwersytetach polskich specjalizujących się w bibliotekoznawstwie i 30 „w archiwalnictwie”. Program praktyk na rok akademicki 1952/1953 umieszcza 20 studentów z Warszawy w Archiwum Głównym, Akt Nowych, w archiwach Łodzi i Krakowa oraz 10 studentów Toruńskiego Uniwersytetu — w Toruniu. — NDAP, akta własne, sygn. II/217.

⁴¹ Świadczą o tym także wykazy studentów składających colloquia z archiwistyki zachowane w spuściźnie Adama Stebelskiego w Archiwum Głównym.

⁴² B. Ryszewski, *Specjalizacja archiwistyczna na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i jej absolwenci w latach 1951—1967*, Zesz. nauk. UMK, Historia V, Toruń 1969, s. 126. W Toruniu jednakże po rocznej przerwie wznowiono rekrutację.

⁴³ Pismo Ministra Szkolnictwa Wyższego do Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z 21 VII 1954 r. stwierdzające (w odpowiedzi na pismo Rektora z 6 VI 1954), że nie przewiduje się w roku akademickim 1954/1955 uruchomienia specjalizacji z archiwistyki na Wydziale Historycznym UM — Archiwum UW, K 1531. Tamże pismo Rektora do Adama Stebelskiego o nieprzedłużeniu umowy na rok 1954/1955.

wyjaśnić wszystkie przyczyny tych decyzji — niektóre z nich mogły być spowodowane zarzutami politycznymi stawianymi wówczas Stebelskiemu. Trzeba też przypomnieć, że Instytut Historyczny uniwersytetu nie mógł liczyć na dalszą z nim współpracę: w grudniu 1953 r. odszedł on ze stanowiska dyrektora Archiwum Głównego, objął natomiast kierownictwo nowo powołanego Zakładu Archiwoznawstwa Instytutu Historii PAN.

Likwidacja specjalizacji archiwistycznej na Uniwersytecie Warszawskim nie zakończyła całkowicie działalności pedagogicznej Stebelskiego. W latach późniejszych prowadził on jeszcze wykłady w różnych szkołach warszawskich, nie miały one jednak już nic wspólnego z kształceniem archiwistów.

W dziejach natomiast tego kształcenia w latach 1945—1953 odegrał niepoślednią rolę. Jemu należy przyznać pierwszeństwo w zakresie inicjatywy podjęcia szkolenia kadr dla archiwów w Polsce Ludowej. Sam doprowadził do zorganizowania takiego kształcenia w oparciu o Uniwersytet Łódzki oraz Archiwum Główne, a potem odegrał ważną rolę przy tworzeniu i prowadzeniu specjalizacji archiwistycznej na Warszawskim Uniwersytecie. Układał sam lub brał udział w układaniu programów nauczania. Prowadził praktyki archiwalne. Tymi działaniami torował drogę swym następcom. Jemu zawdzięcza wielu czynnych dziś jeszcze archiwistów początki swej edukacji archiwalnej.

ANEKS 1

*Notatka Adama Stebelskiego, dyrektora Archiwum Głównego
Akt Dawnych, dla władz Uniwersytetu Łódzkiego, w sprawie
wykładów zleconych z zakresu archiwistyki*

Łódź, 21 kwietnia 1945 r.

Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, sygn. 2665: akta osobowe Adama Stebelskiego. Maszynopis s. 7 z oryginalnym tytułem: Notatka w sprawie wykładów zleconych z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa. Nad tytułem odręcznie: Dr Adam Stebelski, Dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Archiwistyka — Dyplomatyka.

W związku z powstaniem Uniwersytetu Państwowego w Łodzi pozwalam sobie przedstawić następujące uwagi w sprawie wykładów zleconych z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa.

I. Archiwistyka była do tej pory traktowana na wyższych uczelniach polskich (Kraków, Lwów, Warszawa)¹ jako jedna z nauk pomocniczych

¹ Stebelski nie wymienił tu z przedwojennych uniwersytetów polskich Poznania

historii uzupełniająca wykształcenie historyka. Zakres wykładu ograniczony był z reguły niemal do zapoznania słuchaczy z zagadnieniami archiwalnymi (zwłaszcza z organizacją i praktyką kancelaryjną) okresu przedrozbiorowego, ściślej mówiąc okresu z przed reform administracyjnych i politycznych doby stanisławowskiej. Tymczasem archiwistyka polska, podobnie jak archiwistyka innych krajów (włoska, holenderska, niemiecka, francuska), rozwinęła swe zainteresowania zarówno co do zakresu badań, jak i co do czasookresu. W rezultacie archiwistyka współczesna rozwinęła tak dalece swe badania i zainteresowania (formuły kancelaryjne, właściwość urzędów czy kancelaryj, spadkobranie akt i zespołów, układ akt w zespole, rekonstrukcja akt i tekstów zniszczonych itd.), że jest dziś sama w sobie i dla siebie odrębną i rozległą dyscypliną naukową. Na wielu uczelniach zagranicznych zdobyła też sobie prawo obywatelstwa jako odrębny, specjalny przedmiot wykładów, np. we Włoszech, w Szwajcarii, w Austrii, w Holandii. We Francji jak wiadomo, od wielu lat istnieje szkoła specjalna — Ecole des Chartes — a że skostniała w swych studiach ograniczając się do zagadnień archiwalnych doby średniowiecza, dyskutowana była już przed wojną obecna sprawa, albo rozszerzenia zakresu studiów tej szkoły, albo utworzenia na którymś z istniejących uniwersytetów francuskich katedry archiwistyki i archiwoznawstwa².

II. Za wyodrębnieniem archiwistyki z kompleksu nauk pomocniczych historii i wprowadzeniem^a na wyższych uczelniach polskich wykładów archiwistyki i archiwoznawstwa jako odrębnego przedmiotu przemawiają nie tylko względy czysto badawcze, ale i potrzeby praktyczne, to jest administracji publicznej i nauki.

Potrzeby publicznej służby archiwalnej w zakresie odpowiedniego personelu naukowego były już przed wojną obecną znaczne. Same archiwa państwowe zatrudniały około 80 osób, od których wymagane było w zasadzie posiadanie odpowiedniego wykształcenia specjalnego i przygotowania naukowego³. Wzrastająca stale liczba doprowadzanych do należytego porządku archiwów miejskich, kościelnych, instytucji oświato-

^a W maszynopisie omyłkowo: wprowadzenia.

i Wilna może dlatego, że na tych uniwersytetach w pewnych okresach prowadzono także odrębne wykłady z archiwistyki (Józef Paczkowski, Ryszard Mienicki). Ale także na Uniwersytecie Warszawskim bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej wykładał osobno archiwistykę Stanisław Kętrzyński. Zob. A. Tomczak, *Archiwistyka polska...*, s. 143.

² Nie wiadomo skąd Stebelski zaczerpnął tę informację. Nie podawał nic na ten temat A. Gieysztor, *Literatura archiwalna francuska 1933—1938*, *Archeion XVI*, 1938—1939, s. 117 i n.

³ Na dzień 1 I 1939 polskie archiwa państwowe (bez Wydziału Archiwów Państwowych) zatrudniały ogółem 79 urzędników archiwalnych oraz 34 niższych funkcjonariuszy. *Statystyka archiwów państwowych w ciągu ostatniego dziesięciolecia*, *Archeion XVI*, 1938—1939, tabela po s. 216.

wych, gospodarczych i innych, a także udostępnianych badaczom archiwów prywatnych wymagała co najmniej drugie tyle. Oczekiwać należy, że wraz z odbudową życia kulturalnego i gospodarczego Polski po obecnej wojnie zapotrzebowanie i w tej dziedzinie wzrośnie. Szacować je należy:

- a) dla archiwów państwowych, których zadania stale wzrastają, co najmniej do 110 archiwistów naukowo przygotowanych,
- b) dla archiwów miejskich — do 90,
- c) dla archiwów kościelnych i klasztornych — do 40,
- d) dla archiwów instytucyj naukowych, oświatowych i gospodarczych — do 60.

Ogółem więc liczyć się należy z faktem, iż po wojnie zapotrzebowanie naukowo przygotowanych archiwistów sięgać będzie do 300 osób. Należy się liczyć także z faktem, że organizacja składnic akt⁴ (stanowiących, jak wiadomo, dla urzędów i instytucyj prawa publicznego coś w rodzaju archiwów podręcznych gromadzących akta bądź przeznaczone w następstwie do przekazania do archiwów we właściwym słowa tego znaczeniu, bądź do wyskartowania^b po czasie przewidzianym prawem^b) wymagać będzie, jeśli chodzi o urzędy trzeciej i drugiej instancji oraz o centralne i okręgowe instytucje prawa publicznego, znacznej liczby pracowników o wykształceniu archiwalnym. Liczbę pracowników tych obliczać trzeba na około 200 osób. Ogółem więc przewidywać należy, że potrzeby państwa i instytucyj prawa publicznego w zakresie pracowników posiadających fachowe wykształcenie archiwalne sięgać będą do 500 osób. Zadaniem państwowej służby archiwalnej, jak również i wyższych uczelni polskich będzie zapewnić dostarczenie tej niezbędnej liczby specjalistów. Jeżeli średnio liczyć należy pracę archiwistów na lat 20 do 25, zważywszy fakt przechodzenia pracowników archiwalnych do innych, pokrewnych dziedzin pracy oraz biorąc pod uwagę normalną śmiertelność, zapotrzebowanie roczne młodych sił archiwalnych wynosić będzie średnio 20 do 25 osób. Jest to względ praktyczny, który przemawia za zwróceniem baczniejszej uwagi na kształcenie w zakresie archiwistyki naszej młodzieży, niż to miało miejsce do tej pory.

III. Wykłady archiwistyki i archiwoznawstwa winny objąć następujące tematy:

A. ROZWÓJ FORM KANCELARYJNYCH I ICH ANALIZA

a) Dokument w znaczeniu prawnym i kancelaryjnym, forma dokumentu i jego części składowe, formuły stałe i części zmienne dokumentu,

^{b—b} W maszynopisie: po prawem przewidzianym w czasie.

⁴ Stebelski używa tu terminologii wykształconej w okresie międzywojennym, po drugiej wojnie światowej określenie „składnica akt” zastąpiono niefortunnym „archiwum zakładowe”.

wystawca i odbiorca, formuła *ex relatione*, względnie pisarz, pieczęć i podpis, *arenga*, *datum et factum* (*s*), język, dukt pisma, intytulacja dorsalna, dokument narodów wschodnich, zastępcze formy dokumentu.

b) Księga czynności w znaczeniu kancelaryjnego wyrazu działań prawnych, księga wpisów i ich formy — *regest* i *wpis in extenso*, różnorodność ksiąg wpisów, księga rachunkowa, inwentarzowa, pieczętna (*sigillata*), księga formuł kancelaryjnych (*liber formularum*), księga *miscelaneów*, forma księgi i praktyka pisarska — *in libro* i *in sexterno*, *fascykuł* — nieoprawna księga lub zbiór pism i *notat* niewłączonych do księgi, *wypis* uwierzytelniony z księgi (*vidimus*), indeks jako pomocnicza *notatka* kancelaryjna i archiwalna.

c) Księga protokołów jako forma księgi czynności władz i urzędów zorganizowanych kolegialnie (*protocollon*), forma protokołu i jego części składowe, stałe i zmienne, protokół ekonomiczny i sądowy, protokół ekspedycji, *allegaty* do protokołu i *memoriały* (pisma do urzędów) przechowywane poza protokołem, *tabele* i formularze.

d) Akta spraw jako uporządkowany system nowoczesnej kancelarii, *dziennik korespondencji* i *sygnatura kancelaryjna*, system chronologiczny, ciągły i roczny oraz system rzeczowy układania pism, akta *szyte*, *oprawne*, *luźne*, akta w *teczkach*, różnorodność i zmienność form kancelaryjnych w sprawach *potocznych* i *tradycjonalizm* form kancelaryjnych w sprawach dotyczących *tytułów prawnych*, pomocnicze księgi kancelaryjne, *repertoria akt* i *tablice układu akt*, *skorowidze*.

e) *Bezdziennikowy* system kancelaryjny jako próba uproszczenia systemu kancelaryjnego współczesnego.

B. AKTA W ARCHIWUM

a) Archiwum wystawcy i odbiorcy w *dobie dokumentu*, dokumenty dotyczące *praw wygasłych*, systemy przechowywania dokumentów — układ chronologiczny, geograficzny i rzeczowy, technika przechowywania — *zwój*, *fascykuł*, *tom szyty*, *paczka*, *inwentaryzacja dokumentów*, *sygnatury dorsalne*.

b) Archiwum i kancelaria w *dobie ksiąg czynności* i ksiąg protokołów, *seria ksiąg jednej kancelarii* — *zespół*, układ chronologiczny i rzeczowy akt w *zespole*, *sygnatury literowe* i *liczbowe*, *indeksy* i *sumariusze*, *fascykuły korespondencji*, *memoriałów*, *wypisów z ksiąg*, *zestawień tabelarycznych*, *kwitów itd.*, systemy ich przechowania i inwentaryzacji.

c) Archiwum XIX wieku, układ akt — *ciągły*, *roczny* i *rzeczowy*, *plan układu akt* w archiwum, *łączenie akt różnych zespołów według apriorycznego planu*, *spadkobranie akt* przez urzędy, *zespół główny* i *zespoły* lub *serie doń* przyłączone lub włączone, *skartowanie akt* — *jednostkowe* i *seryjne*, *inwentarze* i *skorowidze XIX wieku*.

d) Archiwum nowoczesne, zespół jako podstawowy składnik archiwum, kolekcja, układ akt według pochodzenia i porządku kancelaryjnego — zasada proveniencji, zespoły proste i złożone (zbiorowe) inwentarz zespołów — realny i idealny, odtworzenie zespołu rozproszonego lub zdefektowanego, akta charakteru zastępczego, związek akt z terytorium którego dotyczą — zasada pertynencji terytorialnej, właściwa przynależność akt do archiwum i spadkobranie archiwów i akt według ich przynależności do terytorium, hierarchia zespołów, inwentaryzacja akt w nowoczesnym archiwum, inwentarze i skorowidze, registr i excerpt przy inwentaryzacji, poszukiwanie archiwalne — kwerenda, informacja, odpis wiarygodny, fotografia, odrys, odlew, konserwacja akt — pergaminu, papieru, atramentu, ołówka, pieczęci, opraw, przechowywanie akt w archiwum — ogień, wilgoć, światło, kurz, robactwo, przejmowanie i przekazywanie akt do archiwum.

e) Archiwa ogólne i specjalne, państwowe, publiczne i prywatne, składnica akt, kancelaria (registratura).

C. ARCHIWA POLSKIE

a) Archiwa dawnej Rzeczypospolitej. Archiwa książąt dzielnicowych — Metryka Mazowiecka. Archiwa władz i urzędów centralnych koronnych — Archiwa Koronne (Krakowskie i Warszawskie) i ich inwentarze, Metryki Koronne i ich działy, Archiwum Podskarbińskie, akta ekonomii królewskich, Archiwum Trybunału Radomskiego, akta skarbowo-wojskowe, Archiwum Trybunału Koronnego, Archiwum Jurysdykcji Marszałkowskiej, archiwa władz centralnych reformy stanisławowskiej — archiwa wielkich komisji, Rady Nieustającej, Straży Praw, akta Rady Najwyższej Narodowej 1794. Archiwa władz i urzędów partykularnych — podkomorskie, ziemskie, grodzkie, Komisji Dobrego Porządku i Komisji Porządkowych. Archiwa władz i urzędów nieweszłe do archiwów publicznych — sejmowe, hetmańskie, wojewodzińskie, poselstw za granicą itd. Archiwa Wielkiego Księstwa Litewskiego — analogicznie. Archiwum Wolnego Miasta Gdańska. Archiwa krajów lennych: Prus Książęcych (Zakonne, Stanów Pruskich i książąt lennych, archiwa partykularne), Inflant (Kawalerów Mieczowych, arcybiskupa ryskiego, lenne po sekularyzacji, archiwa partykularne), księstw Łęborka i Bytowa. Fragmenty archiwów książąt dzielnicowych śląskich.

b) Archiwa państw i władz polskich XIX wieku. Archiwa Księstwa Warszawskiego — gabinetu monarszego i ministra sekretarza stanu, Rady Stanu i Sejmu, Rady Ministrów i ministeriów, władz i urzędów departamentalnych i obwodowych, miast i rad samorządowych. Archiwa Królestwa Polskiego — kancelarii cesarskiej i ministra sekretarza stanu, Rady Stanu, Senatu i Sejmu, Rady Administracyjnej, kancelarii W. Ks.

Konstantego, komisyj rządowych i urzędów centralnych, komisyj wojewódzkich (gubernialnych) i obwodowych (powiatowych), archiwa sądów cywilnych i kryminalnych wszystkich instancyj, archiwum Namiestnika Królestwa Polskiego. Archiwa Wolnego Miasta Krakowa. Archiwa Rady Stanu i Rady Regencyjnej 1917—1918.

c) Archiwa ustrojów przejściowych, rządów powstańczych, archiwa represyjne. Archiwum Komisji Rządzącej, Rządu Tymczasowego Łonskoja, konfederacji W. Ks. Litewskiego i Komisji Rządzącej Litewskiej 1812, rządów powstańczych 1830/31, 1863/64, komisji śledczej, audytoriatu polowego i naczelników wojennych.

D. ARCHIWA PAŃSTW ZABORCZYCH

a) Archiwa Zaboru Pruskiego. Archiwa Domu Brandenburskiego, Tajnej Rady Gabinetowej, Generalnego Dyrektorium Finansów, Departamentu Sprawiedliwości oraz specjalnych urzędów i sądów do czasu reformy steinowskiej dla Prus Zachodnich, Wschodnich, Południowych i Nowych Wschodnich, a także archiwum ministerium śląskiego oraz tzw. Stare Archiwum Pruskie dla Prus Wschodnich, archiwa gabinetu królewskiego, prezesa ministrów i ministeriów pruskich oraz urzędów centralnych i sądów najwyższych XIX wieku, akta dotyczące ziem zaboru pruskiego w archiwach ministeriów Rzęszy, archiwa partykularne — kameeralne, rejencyjne (jako urzędów sądowych i administracyjnych) i urzędów specjalnych.

b) Archiwa Zaboru Austriackiego. Akta dotyczące Śląska oraz ziem zaboru austriackiego w archiwach Nadwornej Kamery Cesarskiej i Gabinetu Nadwornego oraz innych centralnych urzędów austriackich i ministeriów, archiwa prowincji galicyjskiej — Gubernium, Fori Nobilii Sejmu i Namiestnictwa galicyjskiego, archiwa partykularne galicyjskie.

c) Archiwa Zaboru Rosyjskiego. Akta dotyczące Królestwa Polskiego i tzw. ziem zabranych w archiwach centralnych władz rosyjskich — Kancelarii Własnej J.C.M., Rządzącego Senatu, Synodu, rady ministrów i ministeriów rosyjskich oraz centralnych urzędów rosyjskich i sądów, archiwa prowincyj zabranych — generał gubernatora Królestwa Polskiego, gubernatorów, względnie generał gubernatorów białoruskiego, wileńskiego, kijowskiego i przez czas jakiś wołyńskiego, akta partykularne urzędów rosyjskich 2-ej i 1-ej instancyj oraz sądów.

E. ARCHIWA KOŚCIELNE

a) Archiwa Kościoła Rzymsko-Katolickiego (trzech obrządków) — prowincyj kościelnych, diecezji i kapituł, parafii, archiwa klasztorne i ich prowincyj.

- b) Archiwa kościoła prawosławnego — analogicznie.
- c) Archiwa kościołów ewangelickich — zborów augsburskich i reformowanych.

F. ARCHIWA INSTYTUCYJ PUBLICZNYCH I OSÓB PRYWATNYCH

Omówione być mogą archiwa ważniejszych tylko instytucyj, jak Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, Towarzystwo Rolnicze, Kolej Warszawsko-Wiedeńska, Towarzystwo Lekarskie, Towarzystwo Szkoły Ludowej itp. Wykłady dotyczące archiwów prywatnych zarówno z okresu dominacji gospodarki rolnej jak i z okresu dominacji kapitału przemysłowego i bankowego winny zwrócić uwagę na trojaki charakter akt w nich zawartych: akta osobiste (w tym akta będące wyrazem sprawowanych funkcyj publicznych) akta majątkowo-rodowe lub rodzinne i akta gospodarcze, to jest dotyczące zarządu i administracji dobrami względnie instytucjami gospodarczymi.

W częściach poświęconych archiwoznawstwu wykłady powinny w większym stopniu zwrócić uwagę na organizację administracyjną kraju, kompetencje i zakres działania władz i urzędów oraz strukturę życia gospodarczego, ograniczając omówienie poszczególnych archiwów do podania wiadomości najbardziej niezbędnych dla charakterystyki ich wartości.

Łódź, dn. 21 IV 1945

ANEKS 2

Kazimierz Konarski i Adam Wolff przedkładają Tadeuszowi Manteufflowi, dyrektorowi Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, program przedmiotu „archiwistyka” dla specjalizacji archiwistycznej na kierunku historii.

Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych, akta własne, sygn. II/216. Maszynopis s. 4. Nad tekstem adres: Ob. Prof. Dr Tadeusz Manteuffel. Brak własnoręcznych podpisów wystawców.

Warszawa, 12 czerwca 1951 r.

Przesyłając w załączeniu program wykładu i ćwiczeń w zakresie archiwistyki na III roku studiów historii uzupełniamy ten projekt następującym komentarzem.

W skład zajęć w zakresie archiwistyki wchodzi wykłady i ćwiczenia. Wykłady winny możliwie dokładnie zorientować słuchaczy w całości zagadnień archiwalnych, zapoznać ich z metodami pracy, z zawar-

tością i z organizacją wewnętrzną archiwów. W związku z tym ujęte są w trzy grupy:

Archiwistyka analityczna: a) metodyka archiwalna, b) dzieje form kancelaryjnych,

Archiwistyka opisowa (archiwoznawstwo),

Archiwistyka organizacyjna.

Część wykładów, zwłaszcza archiwoznawczych¹, winna być poparta doraźnym demonstrowaniem typów, czy też poszczególnych zabytków archiwalnych, to też wykłady te, choćby częściowo, musiałyby się odbywać na terenie archiwum. Ćwiczenia mają na celu utrwalenie i pogłębienie treści wykładów w zakresie metod pracy archiwalnej, a więc w części pierwszej, analitycznej. Pozostałe dwie części archiwistyki nie nadają się raczej do ćwiczeń na tym poziomie studiów. Zarówno wykłady jak ćwiczenia obliczane są na 30 tygodni roku akademickiego, wykłady 3 godz., ćwiczenia 2 godz. tygodniowo.

Rozkład zajęć na semestry projektujemy według następującego schematu.

	Archiwistyka analityczna				Archiwistyka opisowa	Archiwistyka organizacyjna
	Metodyka archiwalna		Dzieje form kancelaryjnych			
	wykl.	ćw.	wykl.	ćw.		
Sem. I	15	14	15	16	15	—
Sem. II	15	30	—	—	15	15

(—) K. Konarski (—) A. Wolff

Program jest jednolity bez względu na to, czy słuchacze będą pracować w przyszłości nad aktami dawnymi czy nowszymi. Jest to konieczne ze względów metodycznych dla osiągnięcia^a jednolitego przygotowania pracowników służby archiwalnej.

Wobec śmierci kol. Bachulskiego² projekt niniejszy w obecnym stadium opracowany został w uszczuplonym składzie komisji.

^a W maszynopisie omyłkowo: osiągnięcia.

¹ Zapewne autorzy chcieli powiedzieć: aktoznawczych.

² Aleksy Bachulski zmarł 6 V 1951 r. — *Archeion* XIX—XX, 1951, s. 535.

HISTORIA III ROKU STUDIÓW.
PROGRAM WYKŁADÓW I ĆWICZEŃ.
ARCHIWISTYKA

(tygodniowo 3 godz. wykładów i 2 godz. ćwiczeń w I i II semestrze,
razem 90 godz. wykładów, 60 godz. ćwiczeń)

WYKŁADY

Wstęp ogólny. Charakterystyka i dzieje archiwistyki, godz. 1.
Pojęcie archiwistyki. Archiwum a biblioteka. Dzieje archiwistyki:
okres archiwistyki stosowanej praktycznie, archiwum w starożytności
i w epoce feudalizmu, okres archiwistyki naukowej. Podział archiwistyki
na analityczną, opisową i organizacyjną.

[I] Archiwistyka analityczna

A. Metodyka archiwalna, godz. 30^b

[1.] Zespół archiwalny, godz. 6. Geneza zespołu (archiwalizacja akt kancelarii urzędu, instytucji lub osoby). Dziedziczenie akt przez kancelarię (przejmowanie, przekazywanie), wrastanie akt. Procesy archiwo-twórcze. Przynależność zespołowa i terytorialna. Ich zgodność lub przeciwstawność. Ogólna charakterystyka zespołu (wytwór kancelarii a nie archiwisty). Indywidualizm zespołu. Zespół prosty i złożony, zamknięty i otwarty itd. Grupa zespołów.

[2.] Porządkowanie, godz. 6. Kolejność prac. Rozpoznanie, segregacja (kryteria zewnętrzne) i klasyfikacja (kryteria wewnętrzne). Przywracanie naruszonego porządku.

[3.] Rekonstrukcja, godz. 4. Problemy przy dziedziczeniu i przy podziałach akt. Zrosty akt. Rekonstrukcja realna, idealna. Scalanie akt. Uboczny produkt porządkowania: varia i dissoluta.

[4.] Inwentaryzacja, godz. 7. Dwojaki cel inwentarza: ewidencja i uprzyświeśnienie. Kolejność prac inwentaryzacyjnych. Typy inwentarzy. Instrukcja. Inwentaryzacja kartkowa i książkowa w zastosowaniu do dokumentów, ksiąg i akt.

5. Indeksowanie, godz. 3. Typy skorowidzów w zależności od ich celu i charakteru akt.

6. Brakowanie, godz. 4. Terminy prawne przechowywania akt. Kryteria kwalifikowania: naukowe i użytkowe. Zachowanie zespołów jako specimina.

B. Dzieje form kancelaryjnych, godz. 15

7. Kancelaria epoki dokumentu, godz. 4. Podstawowe pojęcia o dokumencie. Carta i notitia. Wartość i rola prawna dokumentu. Dokument

^b W maszynopisie omyłkowo: 29.

poświadczający a dyspozytywny. Sporządzanie przez wystawcę lub odbiorcę. Typy akt. Stadia pracy kancelaryjnej przy sporządzaniu dokumentu. Rejestracja dokumentów. Archiwum odbiorcy.

8. Kancelaria epoki księgi wpisów i czynności, godz. 4. Księgi kancelaryjne. Rejestry dokumentów i czynności. Rejestry ogólne i specjalne. Formularze i księgi pomocnicze. Dokument a księga. Porównanie ich wartości prawnej. Stadia pracy kancelaryjnej przy sporządzaniu dokumentów i prowadzeniu ksiąg. Archiwa wystawcy i odbiorcy. Archiwa urzędów wiary publicznej. Podział ich ksiąg.

9. Kancelaria epoki akt czynności, godz. 2. Początki aktu, jego ewolucja w XVIII w. Porównanie z księgami wpisów i czynności. Podział na rodzaje. Układ chronologiczny. Wypieranie dokumentu przez akta.

10. Kancelaria epoki akt spraw, godz. 5. Analiza aktu. Fazy powstawania. Forma i części składowe. Zagadnienie uwierzytelnienia. Załączniki. Wolumen — treściowy całokształt sprawy jednostkowej lub zbiorowej. Części składowe woluminu. Znak akt. Plan akt. Układy akt: rzeczowy, numerowy, alfabetyczny. Ich ewolucje i połączenia. System kancelaryjny pruski, polski, rosyjski, austriacki.

[II] Archiwistyka opisowa, godz. 30

1. Historia archiwów w Polsce, godz. 26. Archiwum Koronne Krakowskie i Warszawskie i Metryka Koronna. Inwentarze. Akta centralne przedrozbiorowe. Akta partykularne przedrozbiorowe. Akta reformy stanisławowskiej. Akta Księstwa Warszawskiego. Akta Królestwa Polskiego przed r. 1867. Akta centralne, dzielnicowe i partykularne zaboru rosyjskiego. Akta centralne, dzielnicowe i partykularne zaboru austriackiego. Akta centralne, dzielnicowe i partykularne zaboru pruskiego. Akta epoki międzywojennej. Archiwa kościelne. Archiwa i zbiory prywatne. Zbiory kartograficzne w archiwach. Zbiory rękopiśmienne w bibliotekach.

2. Archiwa zagraniczne, godz. 4. Radzieckie, czeskie, węgierskie, niemieckie, skandynawskie, francuskie, włoskie.

[III] Archiwistyka organizacyjna, godz. 15

1. Bibliografia archiwalna, godz. 1.

2. Organizacja archiwów w Polsce, godz. 5. Jednolity zarząd. Centralizacja akt. Sieć archiwalna. Składnice akt. Przejmowanie akt. Scalanie. Archiwa a zbiory rękopiśmienne bibliotek i muzeów. Windykacje, rewindykacje, ekstradycje.

3. Technika archiwalna, godz. 5. Pomieszczenie. Zagadnienie rozkładu lokali. Zabezpieczenie od ognia, wilgoci, kurzu, światła. Urządzenie i wyposażenie magazynów, pracowni, czytelni publicznej, biur itd. Transport

wewnętrzny. Konserwacja intraligatorska i chemiczno-biologiczna. Udo-
stępnie-
nie akt. Czytelnia publiczna. Kwerendy. Fotografia.

4. Pracownik archiwalny, godz. 1. Służba naukowa, naukowo-tech-
niczna, administracyjna, pomocnicza. Kwalifikacje i cechy psychiczne.
Obowiązki i prawa.

5. Archiwum jako całość, godz. 1. Rola, cele, środki działania, orga-
nizacja.

6. Współczesne problemy archiwalne, godz. 2. Inwentaryzacja. In-
deksowanie. Akta zastępcze. Uzupelnienie sieci. Przejmowanie. Rewin-
dykacje. Scalanie. Brakowanie. Konserwacja. Pomieszczenie. Wpływ na
współczesną produkcję akt. Szkolenie (wewnętrzne, międzyarchiwalne,
pozaarchiwalne). Wydawnictwa (źródła, inwentarze, podręczniki, perio-
dyki). Popularyzacja.

C W I C Z E N I A c

[Z metodyki archiwalnej] godz. 44

[ad 1.] Analiza przynależności do zespołu archiwalnego, godz. 4.

[ad 2.] Rozpoznawanie zespołu i miejsca w zespole, godz. 10.

[ad 3.] Pokaz przeprowadzonego procesu rekonstrukcyjnego, godz. 4.

[ad 4.] Prosta inwentaryzacja jednostek archiwalnych, godz. 18.

[ad 5.] Sporządzanie skorowidza nazwisk i miejscowości do jednostki
archiwalnej oraz do inwentarza, godz. 4.

[ad 6.] Badanie inwentarzy (z autopsją akt) pod kątem widzenia bra-
kowania, [godz. 4].

[Z dziejów form kancelaryjnych] godz. 16

[ad 7.] Analiza zewnętrzna dokumentu (dyplom, przywilej, mandat,
list itp.) w rozwoju historycznym, godz. 4.

[ad 8.] Analiza zewnętrzna księgi w rozwoju historycznym, godz. 4.

[ad 9.] Analiza zewnętrzna akt czynności w rozwoju historycznym,
godz. 2.

[ad 10.] Analiza zewnętrzna akt spraw w rozwoju historycznym,
godz. 6.

(—) Adam Wolff (—) Kazimierz Konarski

^c W maszynopisie ćwiczenia podano w kolumnie równoległej do innej wymie-
niającej wykłady — tu zmieniono układ graficzny dla oszczędności miejsca.

Andrzej Tomczak

DIE AUSBILDUNG DER KANDIDATEN FÜR DIE ARBEIT
IN ARCHIVEN WÄHREND DER ERSTEN JAHRE DER VOLKS-
REPUBLIK POLEN (DIE TÄTIGKEIT VON ADAM STEBELSKI)

(Zusammenfassung)

An die Spitze der aktiven Archivare, die bereits in den ersten Monaten nach Befreiung der polnischen Gebiete von der deutschen Okkupation, bemüht waren, die Ausbildung der Archivare an den Universitäten zustande zu bringen, setzte sich der damalige Direktor des Hauptarchivs der Altakten Adam Stebelski.

Er legte im April 1945 den Behörden der neugegründeten Universität Łódź ein Memorial vor, in dem er die Notwendigkeit der Vorlesungen zu Archivistik begründete und einen Plan solcher Vorlesungen entwarf. Im Herbst 1946 betraute man Stebelski mit Lehrveranstaltungen zu Archivistik in Łódź; er setzte sie danach bis zum Jahre 1952 fort. Für ausgewählte Studenten veranstaltete Stebelski Ferienpraktika im Hauptarchiv.

Seit Ende der vierziger Jahre führte die Abteilung der Staatarchive für Studenten der älteren Studienjahre die bereits in der Vorkriegszeit geführten offiziellen Praktika wieder ein, den Studenten standen während der Praktika Stipendien zu. Stebelski leitete bzw. beaufsichtigte derartige Praktika im Hauptarchiv der Altakten. Die Praktika in dieser Form wurden bald abgeschafft, nachdem neue Ausbildungsformen der Archivare an den Universitäten eingeführt worden waren.

Im Studienjahr 1951/1952 wurde in der Fachrichtung Geschichte (das III. Studienjahr) in Toruń und Warszawa das Fachgebiet Archivistik eingeführt. Stebelski nahm sich der Organisierung der Archivistik in Warszawa an, er selbst übernahm die Vorlesungen zur Geschichte der Gesellschaftsordnung auf polnischen Gebieten. Anfang 1953 wurde er auch zum selbständigen wissenschaftlichen Mitarbeiter im Institut für Geschichte der Universität Warschau. Das Fachgebiet Archivistik haben in Warszawa zwei Jahrgänge durchlaufen: in den Studienjahren 1951/1952 und 1952/1953. Im nächstfolgenden Jahr fanden keine Aufnahmeprüfungen mehr statt und die Archivistik hörte auf zu existieren. Stebelski selbst verließ nicht nur die Universität, sondern auch das Hauptarchiv der Altakten und wechselte im Dezember 1953 zum Leiter der Sektion Archivistik im Institut für Geschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften über. Während seiner Lehrtätigkeit in Łódź und nachher in Warszawa bildete Adam Stebelski eine beträchtliche Gruppe von Archivaren aus, die bis heute in Archiven arbeiten und dazu oft führende Stellen bekleiden. Seine Lehrpläne für das Archivistikstudium gehören zu Pionierarbeiten auf diesem Gebiet in Polen.